

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2023.1-2.6>

Петрівна Л. С.,

аспірант кафедри приватного та соціального права

Сумського національного аграрного університету

ORCID: 0009-0006-2077-2034

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТРАГЕДІЇ НА КАХОВСЬКІЙ ГЕС

LEGAL RESPONSIBILITY FOR COMMITTING OFFENSES IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION THROUGH THE PRISM OF THE TRAGEDY AT THE KAKHOVKA HPP

У статті розглядається сутність екоциду та проблемні аспекти юридичної відповідальності за вчинення даного виду правопорушення, здійснено пошук шляхів удосконалення правового регулювання в зазначеній сфері як на національному, так і на міжнародному рівні.

Руйнування російськими окупантами Каховської ГЕС 6 червня 2023 року стало однією із найбільших світових катаклізмів, наймасштабнішою техногенною, екологічною та соціальною катастрофою на теренах Європи за останні десятиліття. Підтоплено більше 80 населених пунктів, знищено біорізноманіття водної екосистеми та прилеглої території, втрачено рідкісні види флори, сталася масова загибель тварин. Через потоки мулу та будівельних матеріалів відбулося погіршення екологічного стану великої площі території, створено небезпечні умови для діяльності Запорізької АЕС (система охолодження якої залежить від Каховського водосховища). Наразі неможливо визначити шляхи подолання даної катастрофи, оскільки її остаточні наслідки та масштаби будуть встановлюватися протягом тривалого часу. Питання безвідворотності притягнення до юридичної відповідальності причетних за правопорушення як екоцид набуває особливої актуальності.

Встановлено, що притягнення суб'єктів до юридичної відповідальності за вчинення екоциду має ряд проблематичних аспектів. Основною причиною такого становища є відсутність належного нормативно-правового забезпечення притягнення до такого виду відповідальності. До того ж існуюча оновлена нормативна база національного законодавства у сфері юридичної відповідальності за вчинення екоциду потребує вдосконалення для забезпечення належної кваліфікації дії, що становлять склад таких правопорушень. Констатовано, що в Кримінальному кодексі України закріплено поняття «екоцид», але склад даного правопорушення вимагає додаткових роз'яснень або тлумачень. Крім того, зважаючи на існування цілої низки міжнародних конвенцій і нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища визначення екоциду та його складу так і не знайшло свого юридичного закріплення. Дані проблематичні питання є основною причиною відсутності належного механізму притягнення до юридичної відповідальності за вчинення екоциду.

Ключові слова: правопорушення, військова агресія, екологічна катастрофа, юридична відповідальність, охорона навколишнього середовища.

The article examines the essence of ecocide and problematic aspects of legal liability for this type of offence, and seeks to find ways to improve legal regulation in this area at both the national and international levels.

The destruction of the Kakhovka HPP by the Russian occupiers on 6 June 2023 was one of the world's greatest cataclysms, the largest man-made, environmental and social disaster in Europe in recent decades. More than 80 settlements were flooded, the biodiversity of the aquatic ecosystem and the surrounding area was destroyed, rare species of flora were lost, and massive animal deaths occurred. Due to the flow of silt and construction materials, the ecological condition of a large area of the territory deteriorated, creating dangerous conditions for the operation of the Zaporizhzhia NPP (whose cooling system depends on the Kakhovka Reservoir). It is currently impossible to identify ways to overcome this disaster, as its final consequences and scale will take a long time to be established. The issue of the inevitability of bringing to legal responsibility those involved in the offence of ecocide is of particular relevance.

The author establishes that bringing entities to legal liability for ecocide has a number of problematic aspects. The main reason for this situation is the lack of proper regulatory and legal support for bringing to this type of liability. In addition, the existing updated regulatory framework of national legislation in the area of legal liability for ecocide needs to be improved to ensure proper qualification of the actions constituting such offences. It is stated that the Criminal Code of Ukraine enshrines the concept of "ecocide", but the content of this offence requires additional clarification or interpretation. In addition, given the existence of a number of international conventions and regulations in the field of environmental protection, the definition of ecocide and its composition has not yet been legally enshrined. These problematic issues are the main reason for the lack of a proper mechanism for bringing to legal responsibility for ecocide.

Key words: offence, military aggression, environmental disaster, legal liability, environmental protection.

Забезпечення реалізації існуючих механізмів притягнення до юридичної відповідальності за вчинення екоциду є нагальною потребою у сучасному світі. Особливість такої відповідальності зумовлена особливостями наслідків вчинення даного правопорушення, зокрема, визначенням повноти завданої шкоди лише через певний період часу та фактичною неможливістю повного відновлення довкілля до попереднього стану.

Специфіка юридичної відповідальності в екологічній сфері знаходить своє відображення не лише в традиційних санкціях у виді штрафів. Для такої відповідальності характерним є обмеження чи зупинення екологічно небезпечної діяльності [1, с. 244]. Так, згідно положень Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» заборонено впроваджувати відкриття, винаходи, застосовувати нову техніку, імпортувати застосування, технології і системи, якщо вони не відповідають вимогам екологічної системи [2].

У науці екологічного права виокремлюють такий вид юридичної відповідальності як еколого-правова, обґрунтовуючи її особливе місце в системі видів відповідальності тим, що вона спрямовує свою дію, в першу чергу, не на настання негативно-правових наслідків для правопорушника, а на відновлення якості природних ресурсів [3, с. 128]. Згідно даного твердження суб'єкт вчинення правопорушення зобов'язаний не лише припинити вчиняти правопорушення, але й компенсувати витрати на реабілітацію довкілля, якому було завдано шкоду.

Статтею 50 Конституції України гарантовано громадянам право на безпечне для життя та здоров'я довкілля, а статтею 66 наголошено на обов'язку кожного не заподіювати шкоду природі та на відшкодування завданих збитків [4]. Даними положеннями Основного Закону передбачено, що держава бере на себе зобов'язання у реалізації громадянами права на екологічну безпеку та забезпеченні притягнення до відповідальності суб'єктів, що посягають на зазначене право. Таким чином, однією із функцій держави є здійснення екологічної функції. Підтримуємо позицію, що результатом російської воєнної агресії став екоцид, який виявляється у широкомасштабному руйнуванні життєвого середовища в Україні, масовому забрудненні земель, атмосфери та водного середовища із застосуванням методів і засобів ведення воєнних дій, що мають на меті завдати великої та довготривалої шкоди природному середовищу [5, с. 28].

Внаслідок військових дій протягом одного року постраждали 20% природоохоронних територій України загальною площею близько мільйону гектарів. Проте найбільш потужний вплив на екологічну ситуацію здійснив підрив греблі Каховської ГЕС, наслідки якого можна прирівняти до ядерного удару, зокрема:

- без джерела води залишилося 94% зрошувальних систем у Херсонській, 74% – в Запорізькій та 30% – у Дніпропетровській областях;

- фіксується масова загибель тварин та риби;
- відбулось осушення водосховища та забруднення води нижче за течією;
- постраждали екосистеми в межах національних природних парків «Нижньодніпровський» та «Білобережжя Святослава», а також в Чорноморському біосферному заповіднику;
- відбувся витік нафтопродуктів у воду;
- утворився ризик виникнення дизентерії та інших інфекційних захворювань на територіях, що були затоплені водою;
- площа підтоплених лісів складає 63 447 га;
- орієнтовна сума збитків завданих довкіллю становить 146, 4 млрд. грн. [6].

За результатами даного правопорушення правоохоронцями відкрито кримінальне провадження за фактом вчинення екоциду.

Положеннями статті 441 Кримінального кодексу України (далі – КК України) встановлено, що екоцид – це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [7]. Віднесення законодавцем даного правопорушення до розділу Кримінального кодексу України під назвою «XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» свідчить про високий ступінь суспільної небезпеки цього виду правопорушень. Даний склад злочину є застосовним як до кримінально-протиправних діянь, що вчинені у мирний період, так і до діянь, що вчиняються в період дії воєнного стану і не є тотожним воєнним злочинам. У 2021 році Незалежна експертна група визначила екоцид як вчинення «незаконних або безглузких дій зі знанням того, що існує значна ймовірність заподіяння цими діями серйозної, широкомасштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу» [8]. Рибачек В. К. зазначає, що екоцид – це протиправні та навмисні дії суб'єкта міжнародного права щодо руйнування довкілля або його компонентів, які мають значні та довготривалі наслідки, пов'язані із серйозними порушеннями зобов'язань перед міжнародною спільнотою щодо заподіяння шкоди життєвим інтересам нинішнього та майбутнього поколінь людей [9, с. 85].

Питання визначення складу такого правопорушення залишається проблематичним. Положення КК України «...вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу» є досить оціночним і суб'єктивним судженням, що не знайшли свого відображення ні в чинному КК України, ні у правових позиціях судової влади. Зокрема, мова йде про визначення поняття «масове знищення рослинного або тваринного світу», адже невідомо на якому етапі завдання шкоди, відповідно до норм КК України, рослинний чи тваринний світ можна вважати знищеним, а також не встановлено кількісного критерію, який би свідчив про масовість знищень.

До того ж станом на 04 липня 2023 року в Єдиному державному реєстрі судових рішень не міститься жодного вироку за вищевказаною статтею КК України, що свідчить про проблематичність застосування її на практиці.

Шкода, завдана екоцидом, не обмежується географічними кордонами держави, має негативний вплив на екологічну ситуацію в усьому світі. 2022 року Президент України Володимир Зеленський звернувся до міжнародних організацій з проханням забезпечення присутності на Каховській ГЕС спеціальної міжнародної комісії, оскільки існували дані про її замінування. Відсутність належної реакції світової спільноти на дане звернення та на факт підризу греблі ГЕС, вчинення екоциду на території України, є показником ігнорування безвідповідальності осіб, причетних до злочину. Переконані, що надважливо створити ефективний міжнародний механізм покарання за правопорушення зазначеного виду.

Протоколом I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів від 8 червня 1977 року, заборонено застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, що завдають або завдадуть у майбутньому широкої, тривалої, серйозної шкоди навколишньому середовищу [10]. Нормами Конвенції про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1977 року [11] також заборонено військовий і ворожий вплив на довкілля з метою досягнення військових цілей. Аналіз чинного міжнародного законодавства свідчить про відсутність нормативно-правового закріплення терміну «екоцид» і відповідного механізму притягнення до відповідальності за його вчинення.

Нормативно-правовим актом, що регламентує питання міжнародної відповідальності за вчинення найжорстокіших міжнародних правопорушень, визнається Римський статут 1998 року. Згідно статті 12 Римського статуту передумовою здійснення юрисдикції Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) є випадок, коли злочин вчинено проти держави-учасниці або її громадянина [12]. Станом на 2023 рік його нормами охоплено такі правопорушення як геноцид, злочини проти людства, акти агресії та військові злочини.

Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, але не ратифікувала його. Після угоди про Асоціацію з ЄС у 2014 році ратифікація цього документу є одним із прямих міжнародних зобов'язань України. Іншим варіантом притягнення до юридичної відповідальності за вчинення міжнародного правопорушення є утворення суду *ad hoc* – спеціального трибуналу для розгляду конкретного випадку (злочину).

В 2016 році Офісом Прокурора МКС у «Стратегічному документі щодо підбору та визначення пріоритетів» були закріплені основні напрямки роботи, спрямовані на вдосконалення механізму

розслідування міжнародних злочинів і притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В пункті 41 даного документу зазначено, що: «вплив злочинів можна оцінювати, зокрема, з огляду на підвищену вразливість жертв, терор, який вони спричинили, або соціальні, економічні та вразливості жертв, терору, який згодом був посяний, або соціальної, економічної й екологічної шкоди, завданої постраждалим громадам» [13]. У цьому контексті Офіс приділятиме особливу увагу переслідуванню злочинів, передбачених Римським статутом, що вчиняються за допомогою, або призводять, зокрема, до руйнування навколишнього середовища, незаконної експлуатації природних об'єктів та їх ресурсів, протиправного позбавлення права власності на землю». Таким чином, наслідки вчинення екоциду можуть бути розглянуті лише через призму злочинів, на які поширюється юрисдикція Римського статуту, питання «відокремлення» злочинів у сфері охорони навколишнього середовища не передбачається.

Такий механізм видається антропоцентричним за своєю природою. Викликають питання в МКС поточний стан справ чи є достатнім для притягнення до кримінальної відповідальності осіб, відповідальних за серйозну шкоду навколишньому середовищу, в рамках правових визначень вже існуючих злочинів згідно з міжнародним правом [14, с. 5].

Враховуючи негативний досвід України під час ведення військових дій можна констатувати, що навколишнє середовище має безпосередній, основний вплив на життя, здоров'я людини та всіх живих істот, що визнаються найвищою цінністю. Таким чином, нанесення шкоди довкіллю безумовно, як наслідок, призведе до погіршення умов існування всіх видів флори та фауни. Саме тому правопорушення екоциду потребує виокремлення в міжнародно-правових актах на рівні з такими злочинами як геноцид, злочини проти людства, акти агресії та військові злочини.

Юридична відповідальність у сфері охорони навколишнього середовища повинна забезпечувати не лише достатнє покарання, але й виконувати превентивну функцію, одним її елементом якої обов'язково має бути спрямування на відновлення екологічної системи, якій було заподіяно шкоду. Так, Стрельник В. В. та Чурилова Т. М. зазначають, що розроблені методики визначення шкоди, завданої довкіллю України, без механізмів її відшкодування навряд чи будуть дієвими. Джерела та механізми компенсації шкоди довкіллю чітко не визначені сучасним міжнародним правом [15, с. 93]. Крім, того існуюча міжнародна практика щодо відшкодування шкоди навколишньому середовищу, з урахуванням нівелювання Російською Федерацією норм міжнародного права, не підлягає застосуванню.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення юридичної відповідальності за вчинення екоциду на національному рівні потребує належного

доопрацювання. Крім того сформувалася нагальна потреба міжнародно-правового закріплення поняття «екоциду» та визначення органу, юрисдикція якого буде поширюватися на даний вид правопорушення. Адже відсутність механізму, який забезпечив би притягнення до покарання за екоцид, призводить до

повторного вчинення такого виду правопорушення. Так, безкарність Російської Федерації за вчинення екоциду протягом 2022 року на території України призвело до трагедії на Каховській ГЕС, наслідки якої прямо чи опосередковано впливатимуть на навколишнє середовище нашої планети.

Список використаних джерел:

1. Гетьман А. П. Юридична відповідальність в екологічному законодавстві: проблеми становлення та розвитку. *Проблеми правової відповідальності* : монографія / В. Я. Тацій та ін. ; за ред. : В. Я. Тацій, А. П. Гетьман, В. І. Борисова. Харків : Право, 2014. С. 235–256.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-ХІІ. Дата оновлення: 19.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 06.07.2023).
3. Оверковська Т. К., Опольська Н. М. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. Вінниця : Вінницький нац. аграр. ун-т., 2019. 254 с.
4. Конституція України: Закон України від 26.06.1991 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.07.2023).
5. Костицький В. В., Костицька І. О., Микитюк М. А., Суходольська А. А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні. *Екологічне право*. 2022. Вип. 3–4. С. 25–28.
6. Дашборд із даними про загрози довкіллю. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 05.07.2023).
7. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-ІІІ. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 04.07.2023).
8. Protecting the Environment through International Criminal Law. URL: <https://www.ejiltalk.org/protecting-the-environment-through-international-criminal-law/> (дата звернення: 04.07.2023).
9. Рибачек В. К. Міжнародно-правова регламентація злочину екоциду. *Часопис цивілістики*. 2022. № 45. С. 82–87.
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І) від 08 червня 1977 р.
11. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 03.07.2023).
12. Конвенція про заборону воєнного або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id209742> (дата звернення: 07.07.2023).
13. Римський статут Міжнародного Кримінального Суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 01.07.2023).
14. Policy paper on case selection and prioritisation. URL: https://www.iccpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20160915_OTP-Policy_Case-Selection_Eng.pdf (дата звернення: 01.07.2023).
15. Ecocide – a new crime under international law. URL: <https://tribunajuridica.eu/arhiva/An13v1/1.%20Panigaj,%20Bernikova.pdf> (дата звернення: 04.07.2023).
16. Стрельник В. В. та Чурилова Т. М. Проблеми відшкодування шкоди навколишньому середовищу України, завданої збройною агресією російської федерації. *Екологічне право*. 2022. Вип. 3–4. С. 91–95.